ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
«МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛЫҚ ШАҚ» РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ОРТАЛЫҒЫ

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДА МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ ҮЙРЕТУ

БАҒДАРЛАМА

АСТАНА
2015

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
«Мектепке дейінгі балалық шақ» республикалық орталығы базасында әзірленген

Пікір жазғандар:
А.Ж. Салиева, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент
А.Д. Смакова, меңгеруші
Г. Кульджанова, әдіскер

Мектепке дейінгі ұйымдарда мемлекеттік тілді үйрету: бағдарлама. – Астана, 2015 жыл. – 32 б.

Бағдарлама мектепке дейінгі жастағы балалардың жас ерекшелігіне сәйкес әзірленген. Бағдарлама мектепке дейінгі жастағы балаларға негізгі тілдік дағдыларды меңгертуге және әлеуметтік ортада мемлекеттік тілде қарым-қатынасқа қабілетті тұлғаны қалыптастыруға бағытталған.

Бағдарлама мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының әдіскерлеріне, тәрбиешілеріне және қазақ тілі пәнінен сабақ беретін мұғалімдерге, педагогикалық жоғары оқу орындары мен колледждерінің студенттеріне арналған.

Мектепке дейінгі ұйымдарда мемлекеттік тілді үйрету бағдарламасы «Мектепке дейінгі балалық шақ» республикалық орталығының ғылыми-әдістемелік кеңесінде (2015 жылғы 4 наурыздағы №2 хаттама) ұсынылды.

«Мектепке дейінгі балалық шақ»
республикалық орталығы, 2015

ТҮСІНДІРМЕ ЖАЗБА

Бағдарлама «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» 1997 жылғы 11 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңына; Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 1 ақпандағы №922 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарына, Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына, Қазақстан Республикасы мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартына сәйкес әзірленді.

Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында Елбасы Н.Ә.Назарбаев: «Біз барша қазақстандықтарды біріктірудің басты факторы болып табылатын қазақ тілінің одан әрі дамуы үшін барлық күш-жігерімізді салуымыз керек» - деп атап көрсеткен. Қазіргі таңда адамзат қоғамына ғылыми жаңалықтар мен инновациялық технологиялар өте маңызды. Сондықтан бүгінгі күннің басты талабы мектепке дейінгі ұйымдарды жаңа бағдарламалармен, технологиялармен қамтамасыз ету арқылы білім сапасын арттыру. Осыған орай, мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту жүйесіне «Мектепке дейінгі ұйымдарда мемлекеттік тілді үйрету» бағдарламасы әзірленді.

XXI ғасыр – жаңа технология мен ақпараттандыру ғасыры болғандықтан, заман талабына сай еліміздің білім беру жүйесінің алдына да жаңа міндеттер жүктеліп отыр. Білім берудің негізгі мақсаты – білім мазмұнының жаңаруымен қатар, оқытудың әдіс-тәсілдері мен түрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыру. Елімізде мемлекеттік тілді өзге ұлт өкілдеріне меңгерту қатысым әдісі арқылы қолға алынған болатын және бұл оң нәтиже беріп отырғандықтан аталған бағдарламада балаларға мемлекеттік тілді үйрету осы әдіс арқылы қолға алынды. Бұл әдіс туралы профессор Ф.Оразбаева мынадай анықтама береді: «Қатысымдық әдіс – оқушы мен оқытушының тікелей қарым-қатынасы арқылы жүзеге асатын, белгілі бір тілде сөйлеу мәнерін қалыптастыратын, тілдік қатынас пен әдістемелік категорияларына тән басты белгілер мен қағидалардың жүйесінен тұратын, тіл үйретудің тиімді жолдарын тоғыстыра келіп, тілді қарым-қатынас құралы ретінде іс жүзіне асыратын әдістің түрі».

Қатысымдық ұғым – *коммуникация* латын тілінен аударғанда (*Communicatio* - байланыс, қатынас) араласу, ойлармен, идеялармен, деректермен бөлісу деген мағына береді. Сондықтан коммуникативтік әрекет танымдық қызмет арқылы тілдің көмегімен жүзеге асырылады. Адамдар ақпаратты жай қабылдап қана қоймай, түсініп, терең сезінгенде ғана ортақ мәмілеге келу, тіл табысу жүзеге асады. Қатысымдық әдіс – іс-әрекет, қарым-қатынас, танымнан тұрады.

Ал таным – балалардың жаңа білімді игеру үдерісі. Түсіндірме сөздіктерде “таным – білімге қол жеткізу, тиісті білімді алу”, “тану – заттардың пайда болуын, маңызын білдіреді” деген анықтама береді.

Таным – баланың ерте жастан бастап, жаңа әрі тың білімді игеріп, рухани байлығының өсуі. Тіл үйрету барысында балалардың дүниетанымын кеңейту –

сол халықтың әдет-ғұрпы, салт-санасы, мәдениеті, тарихы, әдебиетін үйреніп, зерттеп-білумен тікелей байланысты. Демек, таным – ақиқатқа жету, бұрын таныс емес шешімдерді іздеу, жаңалық ашу дегенді білдіреді.

Бұл әдіс бойынша тілді меңгерту − балалардың сөз мағынасын қабылдауына, пайымдауына, танымдық ерекшеліктерін ескеруге, олардың түрлі өмірлік жағдаяттарда өз ойын, пікірін еркін жеткізуіне үлкен көмек береді. Демек, қатысым әдісі арқылы тілді жылдам, әрі сапалы меңгертуге, оны кез келген ортада еркін тілдік қатынасқа түсе алатын дәрежеге жеткізуге болады. Сондықтан, бұл әдістің негізгі мақсаты − тіл үйренушілерді сөйлесім әрекетіне баулу арқылы тілін дамыту.

Бағдарлама негізінде мектепке дейінгі жастағы балаларды алғашқы тілдік білім негіздерімен тәрбиелеу, тіл арқылы қарым-қатынас жасау қызметінің барлық дағдысын (тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым) меңгерту.

Тыңдалым – дыбысталып жатқан сөйлеуді бір сәтте қабылдау қызметі. Тыңдалым баланың сөйлеу әрекетінің дамуына көмектеседі. Бала тыңдалым арқылы жаңа тілдік, сөйлеу және елтанымдық материалдармен танысып, сөйлеу әрекетінің барлық түрлеріне қатысты дағдысы мен шеберлігін дамытады.

Оқылым – мәтіндегі жазылған ақпаратты мұғалімнің көмегімен алуға бағыттау. Жалпы алғанда, оқылым – тілді меңгерудің бір тәсілі, сөздік қорды көбейтудің құралы; оқылым – грамматикалық құрылымдарды есте сақтауға мүмкіндік береді; сол тілде сөйлеуге, айтылымды жетілдіруді қамтамасыз етеді.

Айтылым – қабылдау және сөйлеудің туу үдерісімен байланысты. Барлық адамның сөйлеу ағзалары бірдей болғанымен, артикуляциялық базасы түрліше. Мұнда орфоэпияға көп көңіл бөлген жөн, өйткені қазақ тіліндегі сөздердің барлығы жазылуына қарай айтыла бермейді.

Жазылым – айтылған мәтіндегі сөздер мен сөйлемдерді сауатты жазуға бағытталады. Жазылым арқылы балалардың сөздік қорын көбейтуге болады.

Демек, мектепке дейінгі жастағы балаларға қазақ тілін оқыту барысында бала қарапайым сөйлеу дағдыларының 4 түрін − айтылым, тыңдалым, оқылым және жазылымды білуге міндетті.

1. Оқылым: дауыс ырғағын дұрыс келтіру, оқылған мәтіннің мазмұнын түсіну.

2. Жазылым: заттарды түстеріне сәйкес бояу.

3.Тыңдалым: тақырып бойынша монологтік және диалогтік сөйлеуді меңгеру.

4. Айтылым: өз ойын, пікірін жеткізу, сұрақтар қоя білу және оларға жауап қайтара білу.

Лексикалық тақырыптар бойынша:

1) ойын дұрыс жеткізе білу, оң немесе теріс жауап бере білу;

2) өзі жайлы, отбасы жайлы әңгімелеп, ойын дұрыс айта білу;

3) табиғаты, өзінің қызығушылығы туралы әңгімелеп айта білу;

4) сұрақтар қоя білу және жауап бере білу.

Педагог мамандардың мақсаты бағдарлама негізінде мектепке дейінгі жастағы балаларға қарапайым сөйлеу дағдыларының − айтылым, тыңдалым,

оқылым және жазылым түрлерін меңгерту арқылы сөздік қорын дамыту, тілдік дағдыларын қалыптастыру.

Бағдарламада қатысым әдісі арқылы балалардың жас ерекшелігіне қарай тілдік дағдыларын қалыптастыру, айналадағы дүниеден алған әсерін кеңейту, бір арнаға түсіру көзделіп отыр. Бағдарламадағы күнтізбелік тақырыптық жоспар негізінде берілген материалдар аясында тілді меңгерту жұмыстары ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттері арқылы жүзеге асырылады.

Мектепке дейінгі жастағы балаларға тілді үйретудегі оқу іс-әрекеттеріндегі барлық жұмыс түрлерінің жан-жақты орындалуы, ұйымдастырылуы педагогтың біліктілігі мен әдістемелік шеберлігіне байланысты. Уақыт талабына сай, білім беруді одан әрі жетілдіру мәселесі толассыз дамыған тұста мемлекеттік тілді меңгертуде балалардың коммуникативтік, танымдық және басқа да белсенділіктерін арттыру жолдарын басты назарда ұстау өте маңызды.

БАҒДАРЛАМАНЫҢ МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Мақсаты: Мектепке дейінгі жастағы балаларға ерте жастан мемлекеттік тілді меңгерте отырып ауызекі сөйлеуге үйрету.

Міндеттері:

- мектепке дейінгі жастағы балаларға ерте жастан мемлекеттік тілді үйрету арқылы тұрақты қызығушылықтарын қалыптастыру;
- тілдің құдіретін және оның эстетикалық құндылығын сезіндіру арқылы қазақтың ұлттық мәдениетінің бір бөлігі мемлекеттік тілді құрметтеу және мақтаныш ету сезімдерін ояту;
- тілдік ұғымдар арқылы балаларды өзін тілді иеленуші тілдік тұлға ретінде сезінуге тәрбиелеу;
- ауызекі тілде қарым-қатынас жасау дағдыларын жетілдіру;
- тілдік материалдар негізінде қажетті тілдік білім-білік, дағдыларды түсініп, мазмұндап айтуға дамыту;
- тілді меңгертуде инновациялық технологиялар мен әдістерді тиімді пайдалану.

ЖАС ЕРЕКШЕЛІГІ КЕЗЕҢДЕРІ БОЙЫНША ҚР ЖМББС СӘЙКЕС БАЛАЛАРҒА МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ ҮЙРЕТУДІҢ БАҒДАРЛАМАЛЫҚ МАЗМҰНЫ

Балалардың сөздік қорларын дамыту, әрі оларды күнделікті іс-әрекет кезіндегі тілдік қарым-қатынаста еркін қолдануға жаттықтыру жолдары бағдарламада жас ерекшеліктеріне қарай жүзеге асырылады.

Балалардың жас ерекшеліктерін білу педагог үшін баланың жеке басының ерекшелік қасиетін дұрыс қалыптастыруға, оның күш қуатын және ақыл-ойын дұрыс бағалай білуге үлкен мүмкіндік туғызады. Педагогика ғылымының көрнекті қайраткері Н.К.Крупская: «Педагог, біріншіден, не білуі тиіс, – ол адам денесінің құрылысы мен қызметін яғни, адам денесінің анатомиясы мен физиологиясын және оның дамуын. Онсыз жақсы педагог болуға, баланы дұрыс өсіріп, тәрбиелеу мүмкін емес» деген.

Балалардың жас кезеңдеріне тәуелді морфологиялық және физиологиялық ерекшеліктерді білу, оны тәрбие жұмыстарында тиімді пайдалану – әрбір педагогтың міндетті ісі.

Ұлы ақын Абай Құнанбаев: «Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе дүниедегі жақсы-жаманды таниды дағы сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады», - деп баланың білімді болуы ақылына, санасына, зейініне байланысты болатынын айтады.

Әсіресе, жас мамандардың педагогтік шеберлігінің дұрыс қалыптасуында баланың жас ерекшеліктеріне тән қабылдау және ойлау процестері, оның жеке басының даму заңдылықтары жөнінде білу өте маңызды. Бала өмірінің екінші жылында сөйлейді, жүре бастайды, заттармен әрекет жасаудың қарапайым тәсілдерін меңгереді. Ол әлі де ересектердің көмегін қажет етеді, бірақ сәбилерге қарағанда, осы жастағы балаларда талпыныс, ересектерге түсіндіре білуге деген ұмтылыс пайда болады.

2 жаста бала айтарлықтай қарқынды дами бастайды. Бала ересек адамдардың тілін түсіне бастайды және сөйлеу қабілеті, сенсорлық дамуы, ойнау кезіндегі заттармен әрекеттері, қимыл-қозғалыстары да дербес дамиды. Дамудың бұл бағыттары осы жаста ерекше маңызды, өйткені олар едәуір күшті болып табылады және жағымсыз факторлар әсеріне (нашар анамнез, аурушаңдық, педагогикалық әсерлердің жетіспеушілігі және т.б.) аз ұшырайды.

Екі жас – тіл дамуы өте қарқынды өтетін, тілді үйретуге ерекше сезімталдық байқалатын тіл дамытудағы «сенситивті» кезең болғандықтан бала екі жасында ересек адамдардың сөздері мен сөйлемдеріне еліктеп, тілдерін түсіне бастайды. Оның белсенді сөздік қоры өседі, бала тілдің грамматикалық құрылысын меңгереді, сөйлемдерді қолдана бастайды.

Тілді түсіну біртіндеп болатын процесс.

Демек, бұл процестің дамуы үшін бір жарым жасқа дейін заттар, қимылдар мен олардың атаулары арасындағы байланыс қарқынды орнай бастайды, бұл байланыстар алдымен әлсіз болады, оларды нығайту үшін арнайы жағдайлар қажет. Жекелеген анализаторлардың (қозғалыс, көру, есту қабілеттері) арасындағы байланыс берік болмағандықтан бала ересектерді түсінгенімен, оларға назар аудармауы мүмкін.

Бірінші жартыжылдықта баланың тілі қарқынды дамиды, сөйлеуге еліктеу қабілеті жетіледі, былдыры күрделенеді және бір жарым жасқа қарай сөздік қоры 30-40 сөзге жетеді.

Екінші жартыжылдықта тілі белсенді дамып, сөздік қоры 200-300 сөзге дейін артады. Бала тілінде зат есімдердің септік және көптік жалғаулары, етістіктің бұйрық райы мен өткен шақ пен келер шақ түрлері пайда болады. Бала кейбір дауыссыз дыбыстарды дұрыс айта бастайды.

2 жастың соңына қарай тіл өзінің негізгі қызметі − қоршаған ортамен қарым-қатынас қызметін атқара бастайды. Бала тілді, ең алдымен, ересек адамдармен әңгімелесуде қолдана бастайды. Бұл жастағы балалар суреттегі өздеріне жақсы таныс қарапайым сюжеттерді түсінеді, сонымен қатар, ересектердің кейбір сұрақтарына да жауап бере бастайды. Бала үшін тіл қоршаған ортамен қарым-қатынас жасау құралы, ал ересектердің тілі балаларды тәрбиелеудің негізгі құралы болып табылады.

Балалар ойын арқылы заттармен әрекет жасай бастайды, алмалы-салмалы ойыншықтармен ойнайды, текшелерді бірінің үстіне бірін қояды, пирамида діңгегінен шығыршықтарды алып, қайта кигізеді. Заттармен әрекет жасай отырып, олардың қасиеттерімен танысады. Еліктеу қабілеттері мен қол қимылдарының үйлесімді дамуының арқасында біртіндеп күрделі сипатқа ие болады. Бала кірпіштерді қырымен қояды, қоршау жасайды, таныс заттарды (поезд, орындық) атайды және тағы басқа заттарды қолдана отырып, салыстыруға, теңестіруге үйренеді. Демек бала ойын барысында іс-әрекетті ой арқылы жүргізеді.

2 жастың соңына қарай бірізділікті қажет ететін сюжеттік ойындарды ойнай бастайды. Келесі жартыжылда ойын едәуір тұрақты бола бастайды, бала бір затпен әртүрлі іс-әрекеттер орындайды. Егер бір жарым жасқа дейін бала бір іс-әрекетпен 2-4 минут айналысса, екі жасқа қарай, өз әрекетін сөзбен түсіндіре отырып, 5-7 минутқа дейін айналысады. Біртіндеп ойын барысында ойлау қалыптасады. Бала ойында ауыстырғыш заттарды қолдану арқылы ересектердің қимылына еліктейді, өзінің іс-әрекетін басқа жағдайға ауыстыра алады. Балада осылай көрнекі-қимылды ойлау қабілетінің негізі қалыптаса бастайды.

Ересектер балаларға белгілі талап қойып, оларды орындауға көмектеседі. Өзін-өзі ұстаудың қарапайым ережелерін орындап, ұқыптылықты сақтауға үйретеді. Белгілі міндеттерге сәйкес үй тұрмысындағы заттарды қолдана білу біліктері қалыптасады, сонымен қатар кейбір тұрмыстық заттарды қолдана білу қабілеттері дамиды. Баланың еліктеу қабілеті − мінез-құлқын жетілдіруде, тілді меңгеруде және ойын әрекеттерін дамытуда ерекше маңызды орын алады.

Екі жаста негізгі қимылдардың барлық түрлері жетіледі. Сонда да кейбір анатомиялық-физиологиялық ерекшеліктерге байланысты: бұл жастағы баланың аяқтары қысқа, басы үлкен, денесі ұзын; қимылдарды үйлестіру мен сыртқы белгілерге сәйкес ауыстыру іскерліктері жеткіліксіз болады.

Екінші жылдың басында жүру әлі де жеткілікті үйлеспейді: балаға түзудің бойымен жүріп өту қиын, шөп, тас, төбешіктер мен ойлар күрделі кедергілер болып табылады. Балаларға қоршаған ортадағы қимылдармен өзінің қимылын

сәйкестендіру, кеңістікке бағдарлану қиынға соғады, заттарға шалынып, басқа балалармен соқтығысып қалуы мүмкін. Бала өз қимылын жолда кездесетін кедергіге сәйкестендіре алмайды. Мысалы, босағаны немесе ойыс жерді аттап өту үшін аяғын ерте көтеріп қояды. Екінші жылдың бірінші жарты жылдығында баланың жүрісі жетіле түседі, бала тегіс еденде, далада, шөптің үстінде жақсы жүре бастайды, төбешіктерге өрмелейді, үлкендердің көмегімен сатылардан өтеді. Сонымен қатар кез келген затты лақтыру мен өрмелеу қимылдары да жетіле бастайды. Балалар төбешікке, диванға, орындыққа өрмелеп, түрлі кедергілерден (бөрене, орындық) асып өтеді, олардың қимылдары үйлесімді, епті бола бастайды. Біртіндеп балалар өздерінің қимылдарын басқа балалардың қимылдарымен сәйкестендіріп, қимыл-қозғалыс дағдыларын жақсы меңгере бастайды.

Балалар заттарды ауыстырып, олармен түрлі қимылдар орындағанды жақсы көреді. Қимылдардың қарапайым түрлерін меңгеруіне байланысты заттар мен олардың қасиеттерін (пішіні, көлемі, түсі, т.б.) қабылдау қабілеттері жетіледі. Бала таныс заттарды өлшемі, реңкі мен орналасу орнына қарамастан тани алады. Алғашқы көрнекті жалпылауы дамиды. Белгілі түсі, пішіні, өлшемі бойынша заттарды іріктей алу қабілеттері пайда болады. Балалар өздерінің іс-әрекеттерін қабылдайтын заттардың қасиеттеріне, олардың пішініне, өлшеміне, кеңістіктегі орнына бейімдеуге үйренеді.

Екі жастағы бала музыка мен көркемсөзге әуес келеді. Балалар би және байсалды орындалатын музыканы әртүрлі қабылдайды. Қарапайым ән айту ырғақтары пайда болады, жеке буындарға қосылып, ырғақты қайталайды. Қимылдарын музыкамен сәйкестендіру қабілеттері дамиды, қарапайым ырғақтылығы пайда болады, музыкамен орындалатын қимылдар әртүрлі болады.

Француз педагогы Жан Жак Руссо: «Бала туғанда ақ қағаздай болып туады, оның үстінде шимайды қалай салсаң, қағаз бетіне солай түседі, бала тәрбиесі сол сияқты, өзің қалай тәрбиелесең, ол солай тәрбиеленеді» деген. Сондықтан мектепке дейінгі ұйымдардағы педагогтар үшін тәрбие жұмысында әр баланың дамуын, жеке ерекшеліктерін ескеру аса маңызды рөл атқарады.

Аталған бағдарлама мектепке дейінгі жастағы балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес, олардың жеке дамуына, танымдық және тілдік әрекеттеріне негізделіп құрылғандықтан осы жастағы балалардағы дыбыстардың пайда болу заңдылықтарына тоқталайық.

Ресейдің зертеуші ғалымы педагог, психолог А.Н.Леонтьев бала тілінің дамуын 4 кезеңге бөлген:

I кезең – дайындық – 1 жасқа дейін;

II кезең – тілді бастапқы меңгеру мектепке дейінгінің алдыңғы кезеңі – 3 жасқа дейін;

III кезең – мектепке дейінгі кезең – 6 жасқа дейін;

IV кезең – мектептік – 17 жасқа дейін.

Артикуляцияның бірінші түрі дыбыстардың пайда болу заңдылықтарында ең алдымен балаларда жабысыңқы-жарылғыш (еріндік (п, п', б, б'), тіл алды (т, т', д, д') және жабысыңқы-өткізгіш (еріндік (м, м'), тіл алды (н, н', л, л')) дыбыстар

пайда болады екен. Ериндік дыбыстардың алдымен пайда болу себебі 1-ден 2 жасқа дейін балаларда еріндер ең белсенді және қозғалмалы болып келеді. 2 жасында [п], [п'], [б], [б'], [т], [т'], [д], [д'], 2,5 жасында [м], [м'], [н], [н'], [ң] дыбыстары шықса, ал [л], [л'] дыбыстары 3,5 жасқа қарай ғана пайда болады.

Артикуляцияның екінші түрі балада саңылаудың (артикуляция мүшелерінің белсенділігі) пайда болуына негізделеді. Саңылаулы (фрикативті) [ф], [ф'], [в], [в'] (еріндік-тістік) дыбыстары 1 жыл 8 айдан 1 жыл 10 айға дейінгі аралықта пайда болады. Ал [с], [с'], [з], [з'] (тіл алды) дыбыстары 2 жыл 2 айда шығады. 2,5 жасқа қарай [о] (тіл ортасы), 2 жыл 6 және 2 жыл 7 айларында [х], [х'], [h] (тіл арты), 2 жастың аяғына қарай [к], [к'], [г], [г'], [қ], [ғ] дыбыстары пайда болады. 3 жасқа қарай балаларда барлық дыбыстар толық қалыптасады. Бірақ олар басқа дыбыстармен алмасуы мүмкін.

Артикуляцияның үшінші түрі – аффрикаттар. Ол 2-жастың аяғына қарай пайда болып, жабысыңқы мен саңылаудың тез ауысуынан шығады. Бірінші аффрикат [ц] ([т] мен [с] дыбыстарының қосындысы) 2 жыл 4 ай және 2 жыл 6 айларында, 4 айдан кейін екінші аффрикат [ч] ([т] және [щ] дыбыстарының қосындысы), яғни 2 жыл 8 ай және 2 жыл 10 айларында пайда болады.

Жұмсақ дыбыстарды айту қосымша тіл арқасындағы ортаңғы бөлігінің таңдайға көтерілуін талап етеді. Артикуляцияның мұндай түрі палладализация (Palladio-таңдай) деп аталады. 2 жасында баланың тілі физиология жағынан қарағанда ауыз қуысының түбінде жатады. Ал 3 жасқа қарай тіл көтеріле бастайды. Алдымен қатты, содан кейін жұмсақ дыбыстар пайда болады. 2,5 жаста тіл астына түседі, яғни тіл арқасының ортаңғы бөлігі автоматты түрде көтеріліп, басқарылуы мүмкін. Сондықтан бала дыбыстардың қатты да, жұмсақ та түрлерін айта алады. 2 жыл 8 ай және 2 жыл 10 айларында балада жұмсақ және қатты дыбыстардың дифференциациясы қалыптасады.

Артикуляцияның ең ауыр және соңғы, төртінші түрі келесі кезеңде көрсетіледі.

2 және 3 жаста балада сөздік қордың жиналуы байқалады. Яғни, 1 жыл 6 айға қарай – 10-15 сөз; 1 жылдың аяғына қарай – 300 сөз (6 ай ішінде 300-ге жуық сөз); 3 жасқа қарай 1000-ға жуық сөз (яғни бір жыл ішінде 700-ге жуық сөз).

Сөздің мағынасы нақтылана бастайды. 3 жасқа қарай балада сөйлеу тілінің грамматикалық құрылымы қалыптаса бастайды.

Ең алдымен бала өз тілегін, өтінішін бір сөзбен айтады. Кейін арасында байланысы жоқ қарапайым сөз тіркестерін қолданады. Одан әрі сөздер арасындағы байланыс элементтері және сөйлемдегі сөздердің бағынуы біртіндеп пайда болады.

2 жасқа қарай балалар зат есімнің жекеше және көпше түрлерінің, етістіктер шақтарының формаларын қолдану дағдыларын меңгере бастайды, кейбір септік жалғауларын қолданады. Осы кезде ересектердің сөйлеуін түсінуі дыбыстау мүмкіншілігінен біршама асып түседі.

Мектепке дейінгі (3-тен 7 жасқа дейін) кезеңдегі артикуляция түрлеріне қарай отырып, яғни дыбыстардың пайда болуын байқауға болады.

Артикуляцияның төртінші түрі – діріл (вибрация). Ол тіл арқасындағы ортаңғы бөлігінің және тіл ұшы бұлшық еттерінің қалыптасуында ғана ([р], [р'] дыбыстарын дұрыс айту), яғни 4 жаста пайда болады (қалыпты дамыған балада 2 ай ерте немесе кеш дамиды).

Мектепке дейінгі кезеңде балалардың көбінде дұрыс емес дыбыстау байқалады. Ысқырық, ызың, үнді дыбыстарды айту кезінде, сирек жұмсарту, қатаңды ұяңға айналдыру, тіл кемістіктерін байқауға болады.

4-тен 5 жасқа дейін бала барлық дыбыстарды меңгеру және олармен дұрыс қолдану қажет. Егер де бала дыбыстарды бұрмаласа, онда оған арнайы көмек керек, яғни арнайы түзету. Дыбыстардың бұрмалануы әр жаста дизонтогенездің белгісі болып келеді.

3 және 7 жас аралығында балада өзінің дыбысталуын есту арқылы бақылау дағдысы, кейбір мүмкін болған жағдайда оны түзету білігі қарқынды дамиды, яғни фонематикалық қабылдауы қалыптасады.

Бұл кезеңде белсенді сөздік қоры 4-6 жасқа қарай 3000-4000 сөзге дейін жетеді. Сөздің мағынасы одан әрі нақтыланады. Бірақ балалар кейбір сөздерді қате түсініп, қолданады. Сонымен қатар мұндай көрініс «тілді сезуді» куәландырады. Бұл сөйлеу арқылы қарым-қатынас тәжірибесінің өсуін білдіреді және оның негізінде тілді сезінуі, жаңа сөздерді шығару қабілеті қалыптаса бастайды.

К.Д.Ушинский еңбектерінде тілді сезінуге ерекше мән берген. Ғалымның зерттеуінен баланың сөздегі екпін орнын, грамматикалық айналымды, сөйлемдегі сөздердің байланысу тәртібін еске түсіреді.

Сөздік қордың дамуымен қатар сөйлеу тілінің грамматикалық құрылымы да дамиды. Мектепке дейінгі кезеңде балалар байланыстырып сөйлеуді меңгереді. 3 жастан кейін баланың сөйлеуіндегі мағынасының біршама күрделенуі болады, оның көлемі ұлғаяды. Бұл сөйлем құрылымының күрделенуіне әкеледі. Ал А.Н.Гвоздевтің анықтауы бойынша 3 жасқа қарай балада барлық негізгі грамматикалық категориялар қалыптасады.

4 жастағы балалар сөйлеуінде жай және күрделі сөйлемдерді қолданады. Осы жаста дыбыстаудың аса таралған формасы – жай, жайылма сөйлем (Мен жігітпін. Мен қуыршаққа әдемі көйлек кигіздім) пайда болады.

Осы жастан бастап балалардың сөйлеуі қысқа әңгімені еске түсіреді. Әңгімелесу кезінде олардың сұраққа жауабы сөйлемдердің көп және одан да көп сандарын өзіне қосады.

Балалар 5 жасында қосымша сұрақсыз 40-50 сөйлемдерден тұратын ертегінің (әңгіменің) мазмұнын құрастырады. Бұл кезеңде фонематикалық қабылдауы біршама жақсарады: алдымен бала дауыссыз және дауысты дыбыстарды, кейін жұмсақ және қатты дауыссыз дыбыстарды, соңында үнді, ызың және ысқырық дыбыстарды ажырата бастайды.

4 жасқа қарай қалыпты дамыған бала барлық дыбыстарды ажыратады, яғни фонематикалық қабылдауы қалыптасады.

Демек, 4 жасқа дейінгі аралықта балада дұрыс дыбысталу толықтай қалыптасады және бала өте таза сөйлей бастайды.

Мектепке дейінгі кезеңнің аралығында контекстік сөйлеу (жалпыланған, көрнекілік тіректен айрылған) біртіндеп қалыптасады. Контекстік сөйлеу ең алдымен баламен ертегі, әңгіме айтқан кезде, кейін оның жеке тәжірибесінде болған қандай да бір жағдайды, оның өзіндік уайымын, әсерін бейнелеу кезде пайда болады.

Демек, психологтардың зерттеулері бойынша баланың жас кезінде танымдық, қабылдағыштық қабілеттерінің ерекше болатындығына байланысты тілді тез меңгеретінін, мектепке дейінгі кезеңде бала тілді меңгеруде ерекше сензитивті болады. Ал, егер де 5-6 жасқа дейін ана тілін белгілі деңгейде меңгермесе, бұл одан кейінгі жас кезеңінде өз деңгейінде болмайтынын ғалымдар дәлелдеген.

Сондықтан, мектепке дейінгі білім беру қазақ тілін оқытуға өте қолайлы кезең, себебі бұл жастағы балалар тілдік құбылысты қабылдау қабілеттілігімен ерекшеленеді: оларда өзінің сөйлеу тәжірибесін, тіл «құпияларын» байқау қызығушылығы пайда болады. Олар жылдам берілген шағын материалды меңгеріп алып, оны өте жақсы кері айтып бере алады. Балалардың жасы қосылған сайын мұндай факторлар өзінің күшін жоғалта бастайды.

Қай заманда да бірнеше тілді меңгерген мемлекеттер мен халықтар өзінің коммуникациялық және интеграциялық қабілетін кеңейтіп отырған. Сондықтан болашақ жастарымыздың қабілеттері мен дарындарын ұштастыра отырып, оларды заман талабына сай мемлекеттік тілде өз ойын еркін жеткізе алатын дәреже жеткізу керек. Демек кез келген ұйымдастырылған оқу іс-әрекеті барысында елтану материалдарын пайдалана отырып, балалардың ерте жастан қазақ тілін оқуға деген тұрақты қызығушылықтарын қалыптастыру және интеллектуалдық дамуына жағдай жасау.

5-6 жастағы балалардағы коммуникативті-тілдік құзіреттілігінің дамуы

5-6 жастағы баланың әлеуметтік даму ситуациясы ересектермен қарым-қатынас жасау ситуациясынан тыс − жеке тұлғалық түрінің пайда болуымен ерекшеленеді. Дамудың алдыңғы кезеңінде қатынас мазмұны ситуациядан тыс болады, яғни сол ситуация шеңберінен шығады. Ересек адам алты жастағы бала үшін білім көзі болып қана қоймай, сонымен қатар әлеуметтік қарым-қатынастардың, адамның іс-әрекетінің мәні мен нормалары жөніндегі білім көзі де болып табылады. Бала қарым-қатынас, моральдық нормалар жайлы сұрақтар қоя бастайды. Бұл жастағы бала өз күйзелісін, пікірі мен бағалауды ересектердің пікірімен ара салмағын анықтай алады. Мұндай қатынастың басты себебі – өзара түсіністік пен әсерлену.

5-6 жаста сюжеттік-рөлдік ойындар өзінің кемеліне жетіп, толысады. Балалардың сомдауы арқылы жасалған адамдар арасындағы қарым-қатынас ойынның негізгі мазмұнын құрайды. Балалар 3-4 адамнан құралған тұрақты ойын бірлестігін құрады. Рөлдік ойындарда бала сомдап тұрған кейіпкерінің атынан басқа кейіпкерлермен сөйлеседі. Осылайша, баланың мазмұнды сөйлеу тілі қалыптасады, рөлдік қарым-қатынастардың мәні ашылады. Қойылымдағы

қимыл-әрекеттер ықшамдалып, баланы жалықтырмайтындай қысқа, рет-ретімен, орынды қойылып, сюжеттің мазмұны ашылатындай болуы керек. Осы жастағы балаларға не жайлы ойнағандықтарын білуге ұмтылу тән. Ертегі, кино, мультфильмдерден көріністер, ең бастысы, қоғамдық сюжеттер ойында басты орын алады.

Осы кезеңнің маңызды жаңалығы – мінез-құлық еркіндігі. Барлық психикалық процестер (қарапайымнан күрделіге дейін), қатынас жасай білу мектеп жасына дейінгі баланың негізгі іс-әрекеті – ойын арқылы дамиды. Мысалы, ойында бала белгілі бір рөл атқара отырып, ойын міндетіне барлық өзінің тезаралық, импульсивті әрекеттерін бағындырады. Ойын барысында бала, ересектердің тікелей тапсырмасын орындағаннан гөрі, зейіндерін жылдамырақ шоғырландырады, көбірек есте сақтайды. Балалармен ойнай отырып, олардың талап-тілектерін ескереді, келіспеушіліктерді шешеді, жаңа жоспар құрады және оны іске асырады, яғни қатынас жасай білуге үйренеді. Ауыстырғыш заттармен ойнай отырып, шартты кеңістікті көз алдына ойша елестетеді. Көз алдына елестетін кеңістіктегі әрекет практикасы шығармашыл қиялды дамытуға мүмкіндік жасайды.

Бұл кезеңнің жаңа құрылымы − мінез-құлықтың жаңа маңызды еркін түрі: мінез-құлықта импульсивтік және ашықтық пайда болады. Бұл кезеңде өзін-өзі еркін ұстай білу дағдысы әлі де қалыптасу сатысында болады. Алғаш рет «өзін қалай ұстау керек?» деген сұрақ туады. Бала санасында өз әрекетін реттеп отыратын өзін-өзі ұстау тәртібінің үлгісі құрылады. Сол үлгі арқылы бала өз әрекетін реттеп отырады. Өз мүмкіншіліктерін, нені істей алатындығы мен істей алмайтындығын сезеді, өзгелермен қарым-қатынаста өз орнын біледі, өз әрекетін ғана емес, ішкі жан күйінің тербелістерін (қуаныш, реніш, қобалжу, толқу т.б.) де сезінеді, ересектердің талаптарын түсініп, өз пікіріне сай келсе, саналы түрде орындай алады. Психологтардың пайымдауынша, бес жастан кейін олармен «келісуге», тапсырмалар беруге, оларды жаңа іспен қызықтыруға болады.

Дәл осы кезеңде өзін-өзі ұстаудағы еркіндік бала психикасының дамуы мен жан дүниесінің қалыптасуының көзі болып табылады. Жалпы, бұл құбылысты сыртқы мінез-құлқын анықтай бастайтын баланың ішкі психикалық жан-дүниесі, ойындағы әрекеттер жоспары деп тануға болады.

Бұл кезеңде баланың қоршаған әлемді түсінуге талпынысы артады және әлем туралы алғашқы түсінігінің жобасы пайда болады. Алайда, көрнекі-бейнелі ойлау - ойлау қабілетінің кең тараған түрі. Ол тікелей затқа емес, сол заттың бейнесі мен баланың зат туралы түсінігіне бағытталған. Демек, ойын − ойлау қабілетінің маңызды шарты, ойын арқылы балада бір затты екінші зат арқылы елестете білу дағдысы қалыптасады. Жаңа бейне жасау мүмкіншілігі туады. Бұл мақсатты осы кезеңнің маңызды құрылымдарының бірі − елестету арқылы іске асырады.

Балада 5-6 жаста сөздік-қисынды ойлау қабілетінің күрт дамуы байқалады. Сол арқылы көзге көрінбейтін заттар мен құбылыстар арасындағы байланысты түсіну қабілеті қалыптасып, өзі қолымен ұстап, көруге болмайтын заттар мен құбылыстардың байланысын бақылауына, түсінуіне мүмкіншілік туады. Нақты

бейнелі ойлауға бағытталған түсініктен, қисынды шешім шығарып, оны сөз арқылы бейнелеуді меңгереді, оқиғалар мен құбылыстардың себеп-салдарлық қатынасын белгілей алады.

Ең бастысы, 5-6 жас кезеңінде бала психикасы қалыптасу мен даму үстінде екендігін естен шығармау керек.

Мектепке дейінгі кезеңнің аралығында контекстік сөйлеу (жалпыланған, көрнекілік тіректен айырылған) біртіндеп қалыптасады. Контекстік сөйлеу ең алдымен баламен ертегі, әңгіме айтқан кезде, кейін оның жеке тәжірибесінде болған қандай да бір жағдайды, оның өзіндік уайымын, әсерін бейнелеу кезде пайда болады.

Баланың сөйлеу тілінің қалыпты (уақытында және дұрыс) дамуы оған үнемі жаңа ұғымдарды меңгеруге, білім қоры мен қоршаған орта туралы елесті кеңейтуге мүмкіндік береді. Осылайша, сөйлеу тілі, оның дамуы ойлаудың дамуымен өте тығыз байланыста болады.

Әр ұйымдастырылған оқу іс-әрекетін тақырыпқа сай көрнекі құралдар, түрлі суреттер, кестелер, үлестірме карточкалармен көркемдеп отырса, балалардың сөздік қоры біршама толығады. Орыстың ұлы педагогі К.Д.Ушинский: "Бала табиғаты үнемі көрнекілікті талап етіп отырады", - дей келе, күнбе-күн көрнекілікпен жұмыс істеудің жақсы нәтиже беретінін айтады. Ойын арқылы баланың бойына адамгершілік қасиеттерін, өмірге құштарлығын қалыптастыруға болады.

Сонымен қатар, болашақ ұрпақтың танымдылық белсенділігін дамыту ақыл-ой тәрбиесінің бір түрі. Ақыл-ой тәрбиесінің бұл аспектісі баланың ойлау операциясының, танымдық процестерінің және қабілетінің дамуына тікелей байланысты. 6-7 жастағы баланы оқу-тәрбие процесінде дамыту мәселесіндегі басты рөлді ең алдымен баланың өздігімен әрекеті және танымдық белсенділігі атқарады. Белгілі ғалымдар С.Л.Рубинштейн, Д.П.Годовикова, Т.А.Куликова, А.И.Сорокинаның еңбектерінде 6-7 жастағы балалардың білуге құштарлығының, танымдық қызығушылығының, коммуникативтік сұрақтары, түрткісінің дамуын танымдық белсенділігінің көрсеткіштері ретінде атаған.

6-7 жастағы балалардың танымдық белсенділігін дамыту мектепке дейінгі ұйымдардағы педогогтардың ұйымдастыру шеберлігімен тікелей байланысты. Сондықтан, тәрбиеші-педогог мамандарына түпкілікті білім берумен қатар, кәсіби іс-әрекетінің ғылыми негіздерін практикада қолдануға, практикалық біліктілік пен дағдыны қалыптастыруға ерекше көңіл бөлінуде.

Ең басты талап баланың бақыты мен тағдырына жауапкершілікпен қарап, дене, физиологиялық, психологиялық даму заңдылықтарын түсіну қажет. 6-7 жастағы балалардың психологиялық ерекшелігі қоршаған ортадағы дүниені танып білсем деген қызығушылығы басым болып келеді.

Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың негізгі мақсаты − тіл дыбыстарын дұрыс айтуға жаттықтыра отырып, тілдің дыбыстық мәдениетін жетілдіру, сөздерді үйрете отырып, сөздік қорларын байыту, байланыстырып сөйлеуге үйрету.

Демек, 5 жастағы бала барлық тіл дыбыстарын толық меңгеріп, тілдік белсенділігі артатыны бала тілінің дамуын зерттеген ғалымдардың еңбектерінен белгілі. Бұл балаларды сөзді дыбыстау мәдениетіне мектепке дейінгі кезеңде тәрбиелеу қажеттігін айғақтайды. Баланы дер кезінде дұрыс сөйлеуге үйретпесе, онда бала өмір бойы анық сөйлеп, ойын дұрыс айта алмауы ықтимал. Ауызша сөйлеуінің өз деңгейінде жетілмеуі жазбаша тілдің дамуына кері әсерін тигізеді. Тіл кемістігі бар балалардың жалпы мектеп жағдайында оқу мен жазуды толығымен меңгеруге мүмкіндігі болмайды.

Балаларға ерте жастан мемлекеттік тілді үйретудің бағдарламалық мазмұны

Мектепке дейінгі ұйымдарда қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде игеріп, тілдік қатынасқа түсірудің маңызды түрі – ауызша сөйлеу тіліне үйрету. Ал толық түрде жазбаша тілдік қатынасқа түсу, яғни айтылған ойды тез түсіну, тез жауап қайтару біртіндеп мектепте бастауыштық және орта білімдік сатыларда, тіпті баланың бүкіл өмірінде дамытылады. Баланың үлкендермен тілдік қатынасқа түсуі олардың сезімдік қатынасынан басталады. Бұл баланың үлкендермен қатынасқа түсуінің басы болып табылады. Бала тіл дамытудың алғашқы кезеңінде-ақ үлкендерге мейіріммен жауап беріп, алғашқы дыбыстар шығара бастайды. Тәрбиешінің немесе айналасындағы үлкендердің алғашқы эмоциялық қатынасы, баланың болашақта осы тілде сөйлеу мәнерінің қалыптасуына тікелей әсер етеді.

Сондықтан, балаларға ерте жастан мемлекеттік тілді меңгерту жолдары қатысым әдісі арқылы қолға алынды. Қатысым әдісінің басқа әдістерден өзіндік ерекшелігі бар. Қатысым әдісінің мақсаты − тілді үйрету болса, міндеті − тілді меңгерту, еркін сөйлеуге үйрету. Осыған орай, оқытудың жаңа технологиялары арқылы үйретудің түрлі жолдарын қарастыру. Демек, әр педагог тілді үйреткенде балалардың жас ерекшелігін ескере отырып, әдіс-тәсілдерді таңдай отырып, жаңаша ұйымдастырып, шығармашылық ізденіспен өткізгенде ғана нәтижелі жетістіктерге қол жеткізеді.

Қатысым әдісімен тілді меңгерту барысында балалар бір-біріне өз ойларын еркін айтуға, қысылмай жеткізуге төселеді. Сөйлемдерді бір сөзді қайталай бермей, жүйелі түрде өзара байланысқан сөз тіркестері арқылы құрайды. Сөздік қоры молаяды, тілі дамиды, дүниетанымы кеңейеді. Яғни, қатысым әдісі баланың жеке тұлға болып қалыптасуына толық жағдай жасайды. Алған білімдерін өмірде, тілдік қатынас барысында қолдана білуге машықтандырады.

Қатысым әдісінде ақпарат алмасуды іске асыру арқылы қарым-қатынасқа түсушілердің әрқайсысы үшін ақпараттың маңыздылығы үлкен рөл атқарады. Ақпарат жай қабылданып қана қоймай, түсініліп, терең сезілгенде ғана тіл табысу жүзеге асады. Сол себепті, кез-келген қатысым әдісі іс-әрекет, қарым-қатынас, танымнан тұрады.

Балаларға ерте жастан тілді меңгерту барысында қолданылатын ойындар түрлеріне қарай топтық және рөлдік ойындар, жағдаяттық ойындар деп бөлінеді.

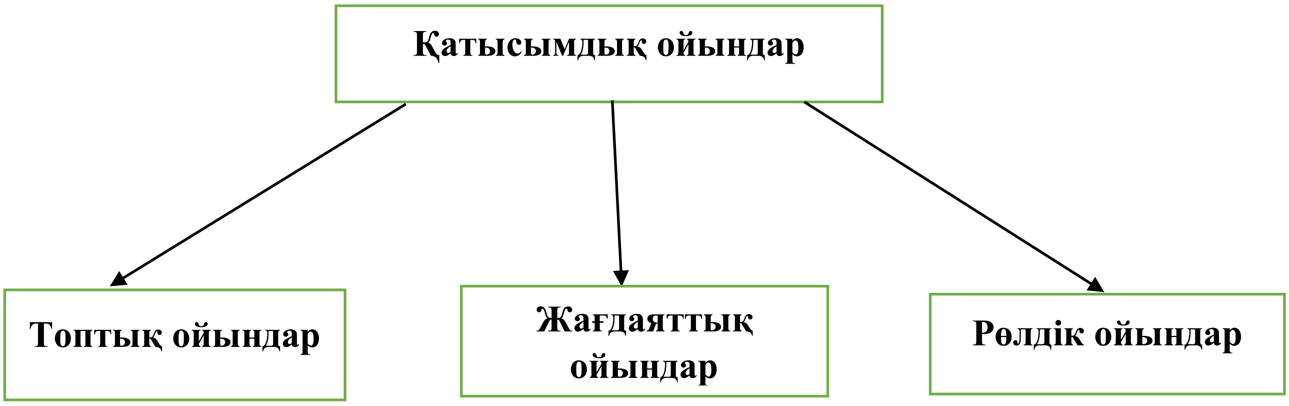

Қатысымдық ойындар – жағымды көңіл-күй тудырып, жайлы тілдік қарым-қатынастың қалыптасуына ықпал жасайды.

Топтық ойындар **−** қатысымдық оқытудың қарапайым деңгейінде жиі қолданылады. Топтық ойындар фонетикалық және лексика-грамматикалық дағдыларды қалыптастыру үшін қолданылады.

Жағдаят – көптеген ынталандыру, уақиғалар, объектілер, адамдар мен эмоциялық кейіп үлгісінің (моделінің) кешендік тұтастығы. Е.И.Пассовтің пікірінше, жағдаят тек қана жағдайлардың, уақиғалардың, арақатынастардың қосындысы емес, ол жүйе.

Тілдің басты міндеттерінің бірі әлеуметтік қарым-қатынас жасау болса, оны жүзеге асыруға ықпал ететін – тіл үйретудегі жағдаяттылық. Жағдаяттылық қарым-қатынасқа түсудің шынайы жолын тудырып, сол арқылы тіл үйренушінің сөйлеуге деген қызығушылығын арттырады.

Рөлдік ойындар **−** белгілі бір мақсатта, тілді меңгеруге деген қызығушылық арқылы орындаушылық қабілетке жетелейді. Рөлдік ойынның мәні, ойын барысында тіл үйренушінің тілдік қатынас жасауға деген талабын ашуда, қажетті сөздерді үйренсем, тауып айтсам деген ойды да туғызады. Осындай ойындық жағдайда ғана қарым-қатынастық, тілдік қатынастар ерекше маңызға ие болады. Балалар тіл үйренуші рөлінен кейіпкер рөліне еніп, шындық өмірге ең жоғары сөйлеу мүмкіншілігімен жақындауға, еркін сөйлеуге тырысады.

<u>Ойындарды ұйымдастыру барысында қойылатын талаптар:</u>

- балалардың дербестігін, олардың белсенді позициясын көрсететін тіпті дұрыс емес және теріс пікірлер де марапатталып отыруы керек;
- тілдік материалдарды пайдалану жеке сөздік ой-пікірлерге бағынады;
- тілдік материал сөйлеушінің сөздік ойлану мүмкіндігіне сәйкес алынады.

<u>Қатысымдық тапсырмалар арқылы жақсы нәтижелерге қол жеткізу:</u>

- балалар өз ойы мен сезімін өзара қарым-қатынас үдерісінде еркін білдіруге мүмкіндік алады;
- топтық қарым-қатынаста әрбір бала басқалардың ерекше назарында болады;

- балалар көрсетілген белгілерге сәйкес мүмкіндігінше тезірек қалыптасып бейімделуге тырысады;
- әрбір бала өзінің белгілі бір рөліне ие болып, әңгімедегі өзіне сәйкес орынға ие болуға тырысады.

Қатысымдық тапсырмаларды қолдана отырып жүргізілген қатысымдық оқыту барысында балалардың өз ойы мен пікірін тұжырымдай алуы, сөйлеу мәнері мен тілдік дағдыларының қалыптасуы, оларды күнделікті өмірде кездесетін шынайы жағдаяттарда жұмсай алуы жүзеге асады.

«Сөзбен ойнау арқылы ғана бала - тілдің нәріне сусындайды, оның сазды үнін жанына сіңіреді» − деген ұлағатты қағида бар. Сондықтан, жас баланың өмірді тануы, еңбекке қатынасы, психологиялық ерекшеліктері осы ойын үстінде қалыптасады. Ойынды зерттеу мәселесімен тек психологтар мен педагогтар ғана емес, философтар, тарихшылар, этнографтар және өнер қайраткерлері мен зерттеуші ғалымдар да айналысқан. Адам іс-әрекетінің ерекше бір түрі – ойынның пайда болуын зерттеушілердің біразы өз еңбектерінде өнер және ойын көркемдік іс-әрекеттің алғашқы қадамы деп түсіндіреді. Ойында шындықтың көрінісі, оның бейнелі сәулесі байқалады. Жалпы, ойынға тән нәрсе өмірдің әртүрлі құбылыстары мен үлкендердің түрлі іс-әрекеттеріне еліктеу екені белгілі. Ойынның шартты түрдегі мақсаттары бар, ал сол мақсатқа жету жолындағы іс-әрекеттер бала үшін қызықты. Балаларға ақыл-ой, адамгершілік, дене шынықтыру және эстетикалық тәрбие берудің маңызды тетігі ойында жатыр. Ойын барысында балалар өзін еркін сезінеді, ізденімпаздық, тапқырлық әрекет байқатады. Сезіну, қабылдау, ойлау, қиялдау, зейін қою, ерік арқылы түрлі психикалық түйсік пен сезім әлеміне сүңгиді. Сондықтан да педагогикада бала ойынына ерекше мән беріледі. Бала ойын арқылы өзінің күш-жігерін жаттықтырады, қоршаған орта мен құбылыстарды ақиқат сырын ұғынып, еңбек дағдысына үйрене бастайды.

Ойын − оқу үдерісіндегі оқытудың әрі формасы, әрі әдісі ретінде дербес дидактикалық санат. Тіл үйретуде ойынды көрнекі құралдар, түрлі суреттер, кестелер, ойыншықтар, музыка және т.б. материалдар арқылы оқу іс-әрекетін көркемдеп отырса, балалардың сөздік қоры біршама толығады, ауызша сөйлеу түрлері кеңейеді. Әрбір оқу іс-әрекетінде ойын түрлерін және өзара сөйлеу үлгілерін тақырыпқа сай қолдану жақсы нәтиже береді.

Ойын – баланың шын тіршілігі. Ойын арқылы бала айналасындағы өмірді танып, өзін қызықтырған нәрсеге ықыласы ауып, барлығын түсініп, білгісі келеді. Баланың бір ерекше қасиеті сөйлеуден еш жалықпайды. Ойын бала тілінің дамуына өз ықпалын тигізіп, оның таным белсенділігінің дамуына жол ашады. Ойын үстінде бала еш нәрсеге тәуелсіз, ол өзін еркін ұстайды. Ал, еркіндік дегеніміз – барлық дамудың алғашқы баспалдағы. Баланың білуге деген құштарлығы, сөйлеуі ойын үстінде қалыптасады. Ал, тіл кемістігі кездесетін балалардың жалпы қимылдары, соның ішінде саусақ бұлшық етінің қимылдары жеткілікті деңгейде дамымайды. Сөйлеу тілі мүшелері әрекетінің қозғалуы қол саусақтарының (ұсақ моторика) нәзік қимылдарының дамуымен тығыз байланыста болғандықтан бала қолының ептілігін толық жетілдіру, түзету

т.б. жұмыстар тәрбие жұмысын жүйелі жүргізуді қалайды. Ұйымдастырылған оқу іс-әрекетіндегі кез келген тақырыптарға сай әртүрлі ойын түрлерін − саусақ ойыны, дамытушы дидактикалық ойын, сөздік ойын, қимылды ойын және ұсақ моторикаға арналған үстел үсті ойындарын, т.б. қолдануға болады.

Демек, саусақ ойындарын жүргізу арқылы балалардың саусақтарының нәзік қимылдары мен бұлшық еттерінің жетілуімен бірге, олардың сөйлеу тілі мен ойлау қабілеттері дамитын болады және баланың жазу шеберлігін меңгеруіне алғашқы дайындығы қалыптаса бастайды. Ойын ұйымдастыруда педагог ойын әрекетін ұйымдастыруға өзі жетекші бола отырып, балаларды ойнай білуге, ойын ережесін сақтауға, ойнай отырып ойлануға бағыттайды. Заттың атын немесе қасиетін есінде сақтап қалуға жол ашады, ойынға қызықтыра отырып баланың зейінін, қиялын дамытады. Ойындарды көңілді, әсерлі етіп, баланың жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып ұйымдастыру керек. Мысалы: “Саусақтар сәлемдеседі”, “Он саусақ”, “Қуырмаш”, “Қазым-қазым”, “Моншақ”, т.б. ойындар арқылы саусақтардың нәзік қимылын жетілдіруге болады. Мысалы, “Моншақ” ойынында бала өлең жолдарын қайталай отырып, үстел үстінде жіпке түрлі моншақтарды немесе түрлі-түсті ұсақ тастарды тізбектей отырып жаңа сөздерді меңгереді, тура санау, түстерді ажырату, есте сақтау қабілеттерін жетілдіреді.

“Сөздік” ойынына келетін болсақ, балалар сөз мағынасын түсінеді және дұрыс жауап беруге, орынды сөйлеуге үйренеді, ойлау және есте сақтау қабілеттерін жетілдіреді. “Мен бастайын, сен аяқта”, “Мен нені ойладым?”, “Жұмбақ жасыр”, “Жалғастыр” ойындарында балалардың жаңа меңгерген сөздерін жұмбақтап айтқызуға (Кішкене бойы, төрт аяғы, екі мүйізі, бір сақалы бар және ет пен пайдалы сүтін беретін үй жануары – ешкі т.с.) назар аударсақ, “Үстел үсті” ойынында көбіне мозайка, лото, суреттер арқылы “Қиынды суретті құрастыр”, “Жасырылған аңды тап”, “Сыңарын тап”, “Топтастыр”, “Не артық?”, “Енесін тап”, “Есіңде сақта” т.б. тапсырмалар беріледі. Балалар бұл ойындарды ойнай отырып сөйлем құрайды. Сондықтан, бұл ойындардың баланың тілін дамытуға тигізер әсері мол. Схема арқылы балалар әр сөзді ретімен айта отырып сөйлем құрай біледі. Ал, тәрбиелеу мен оқыту ісінде педагог ойын арқылы оқыту технологиясына көбірек назар аудара отырып, баланың ойын әрекетіндегі психологиялық жағдайын зерделеп, жеке тұлғаның қызығушылығын оята білуі қажет.

Егер ойын ақылмен ұйымдастырылса, ол балаларға ықпал жасауға мүмкіндік береді. Балалардың өмірі мен іс-әрекетін дұрыс ұйымдастыру − оларды тәрбиелеу деген сөз. Бала үшін ойын − өзін-өзі жетілдіру мен өзін-өзі көрсетудің құралы. Ойын әрекетінде баланың психикалық қасиеттері мен жеке басының ерекшеліктері әлдеқайда тез қалыптасады, яғни ол арқылы бала білім алады. Ойын ойнау барысында бала бар жан-тәнімен ойынға беріліп, белсенділігі пайда болады.

Ал, мазмұнды-бейнелі ойындарда балалар ойын мазмұнын түсінікті етіп жеткізуге тырысады, оған қажетті құрал-жабдықтарды табуға талпынады. Оларды дайындау үшін еңбектенеді, ал еңбек ұжымдық іс-әрекетке біріктіреді және шығармашылық іс-әрекетке бағдарлайды, балалардың өзара қарым-

қатынасын реттеп, олардың бойында адамгершілік қасиеттерін қалыптастырады. Бала алған рөлдеріне сай кейіпкердің киімін киіп, қимылын, дауыс ырғағын мәнерлі жеткізуге тырысады. Қуыршақты ұйықтату үшін бесік жырын айтып әлдилейді, бейнелеу өнерінен салған суреттерін ыдыс, үй жиһаздарын, қағаздан құрастырған заттарды ойын құралы ретінде пайдаланады.

Сонымен қатар, мектепке дейінгі ұйым педагогтары баланың ой-өрісін дамыту мақсатында көру қабілеті арқылы әсер ететін түрлі көрнекіліктерге, яғни қуыршақ театры, балаға арналған қызықты бейне-көрініс, суреттер, табиғат аясындағы жан-жануар, құс, өсімдік әлеміне саяхат арқылы назарларын аударта отырып, осы жұмыстарды тілді үйрету әрекетімен шебер ұштастыра білуі қажет.

Тілді үздіксіз игеру барысындағы жұмыстар:

- тәртіп кезеңдері (таңғы гимнастика, тазалық дағдысына, мінез-құлық мәдениетіне, қарым-қатынас мәдениетіне, еңбек сүйгіштікке тәрбиелеу және т.б.);

- оқу-тәрбие үрдісі (сабақтар, ертеңгіліктер, ойындар, балалардың өзіндік іс-әрекеті);

- ойын іс-әрекеті (дидактикалық ойындар, қозғалыс ойындары, сюжетті-рөлдік ойындар).

Сондықтан, тіл үйрету барысында ойын элементтерін дидактикалық материал ретінде қолдану өте тиімді. Дидактикалық ойындар балаларды өз бетінше жұмыс істеуге дағдыландырады, олардың ойлау қабілеттерін, ізденімпаздылығын арттырады, сөздік қорын молайтады. Сондықтан әр сабақта дидактикалық ойындарды пайдалану арқылы балаларды әдептілікке, адамгершілікке, қамқорлыққа, қайырымдылыққа тәрбиелеуге болады.

Ойын − балалардың негізгі іс-әрекеттерінің бір түрі. Ойын арқылы балалар қоғамдық тәжірибені меңгереді, өзінің психологиялық ерекшеліктерін қалыптастырады. Сондықтан, ойын арқылы балалар өмірден көптеген мәліметтер алып, білімін, танымын жетілдіреді. Демек, ұйымдастырылған оқу іс-әрекет барысында ұлттық ойындарды ойнату да ерекше маңызды.

Ұлттық ойындар атадан балаға, үлкеннен кішіге мұра болып жалғасып отырған халықтың дәстүрлері, шаруашылық мәдени өмір тіршілігі. Сондықтан, ұлттық ойындар арқылы балалардың ой-өрісін кеңейтіп, тапқырлыққа тәрбиелеуге болады.

Ұлттық ойындардың ішінде мектеп жасына дейінгі балаларға «Асық ойыны», «Орамал алу», «Тақия тастамақ», «Алтын қақпа», «Ақ серек - Көк серек», «Айгөлек», «Ақ сандық – Көк сандық», «Ақ сүйек», т.б. түрлерін алуға болады. Педагог мамандардың міндеті ұйымдастырылған оқу іс-әрекет барысында осы ойын түрлерін әуелі дене сергіту үшін, жұмыс соңында ырғақты қимыл-қозғалыс ойын ретінде қолдана отырып, баланы тапқырлыққа, жылдамдыққа, шапшаңдыққа, икемділікке, батылдыққа тәрбиелеу.

Қазақ халқы баланы 1 жастан 7-ге дейін «нәресте» немесе «ойын баласы» деп атаған. Халық алуан түрлі ойынды туғызып, оны іс жүзінде қолдану арқылы оның тәрбиелік, білімділік жақтарын көре білген. «Бала ойынмен өседі» деген өмірлік қорытынды жасап, оны өздерінің бала тәрбиесіне тиек еткен.

В.А.Сухомлинский: «Ойынсыз ақыл – ойдың қалыпты дамуы да жоқ және болуы да мүмкін емес. Ойын дүниеге қарай ашылған үлкен терезе іспетті, ол арқылы баланың рухани сезімі жасампаз өмірмен ұштасып, өзін қоршаған дүние туралы түсінік алады. Ойын – дегеніміз ұшқын, білімге құмарлық пен еліктеудің маздап жанар оты» - деп, бала үшін ойынның маңызды екенін айтқан. Ұлттық ойындарды ойнату, оқу іс-әрекетінде пайдалану арқылы баланың ойлауын, қабылдауын, елестетуін, есін, зейінін дамытуға болады. Мысалы, асық ойыны – қазақтың ерте заманнан бүгінгі күнге дейін жеткен ұлттық ойыны. Асық – баланың ақыл-ойын өрістететін, қиялына қанат бітіретін, тынысы кең, астарлы, алысқа меңзейтін ойын.

Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту жұмыстарын ересектердің балалармен сөйлесу барысында да жүзеге асыру қажет. Күнделікті өмірде (балабақшада) қазақ тілінде ауыз әдебиеті үлгілерін оқуға, өлеңдер жаттауға және сахналауда баса назар аударылу керек. Халық ауыз әдебиеті үлгілері балалардың ойлау, дұрыс сөйлеу қабілеттерін дамытуға, сөздік қорын молайтуға, сөйлем құрап өз ойларын жеткізе білуге, қазақ тіліне тән ерекше дыбыстарды дұрыс айтуға машықтандырады.

Білім берудің алғашқы бастауы мектепке дейінгі ұйымдарда қазақ тілін үйретуді күнделікті тұрмыспен байланыстыра отырып үйрету арқылы, болашақ қоғам иесінің мемлекеттік тілді бала жастан тиянақты меңгеруіне жағдай жасау. Бүлдіршіндердің адамзат игерген білім бұлағынан сусындауы үшін оның балалық әлеміне сай ойын түрлерін өткізе отырып, тілді үйренуіне, халқымыздың бай сөздік қорын игеруіне, танымдық қасиетінің жетілуіне басты назар аудару.

Балалардың тіл үйренуге қызығушылығын арттыру, тіл мәдениетін жетілдіру, сөздік қорларын дамыту, бекіту − өмірлік маңызға ие. Бұл талаптар қазақ тілінде ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттерді жүргізудің жан-жақты кешенді түрлерін, оларды өткізу ерекшеліктерін меңгеру әрі әдістемелік жағынан ұтымды әдістерді қолданғанда ғана баланың жан дүниесін баурап, қызығушылығын арттыруға болады.

Көркем шығармаларды тыңдауға бала сәби кезінен-ақ құмартып, қызығады. Қысқа ертегі, өлең оқып берсе, тез жаттап алады. Жаттау арқылы оның тілі жетіледі. Әдеби кейіпкерлердің жақсы ісіне сүйсініп, жаман ісінен жиренеді. Санасында жақсы және жаман әрекеттер жөнінде түсінік пайда болады. Сөйлеу тілі жетіледі. Ал, тілінің дамуы – баланың бойында қабылдау – ести білу сияқты психологиялық процестердің бірте-бірте қалыптасуына негіз болады. Мектеп жасына дейінгі балаларға оқып беретін шығармалар ауыз әдебиеті нұсқаларынан, классик жазушылардың шығармаларынан, қазақ жазушыларының балаларға арналған шығармаларынан баланың жас ерекшелігіне сәйкес алынуы керек. Мұғалімнің шығарманы жатқа айтып беруі балаларға қызықты болады, оларды жалықтырмайды. Өйткені, бала мұғалімді тыңдай отырып, әр сөзді дұрыс айтуға тырысады. Сәбилерге өлеңді арнайы жаттату қиын болғандықтан мұғалім өзі жатқа айта отырып, шығарманың қажетті шумағын ойын ретінде қайталау кезінде біртіндеп өзіне ілесіп айтуға

үйрету керек. Тілді үйретудегі ең басты міндет – балалардың сөйлеу тілін жетілдіру.

Қазақ халқының тұңғыш ағартушысы Ы.Алтынсарин "Таза бұлақ" атты еңбегінде: "...шәкірттердің барлық сезім мүшелерінің - көз, қол, есту қабілетін, тілді, зейінді дағдыландыру баланың барлық қабілетін көрнекілік арқылы, жаттықтыру арқылы жұмыс істеу" керектігін айтқан.

Мысалы: Ересектер тобында «Ұлттық киімдер» тақырыбын өткен кезде киімдердің суретін көрсету арқылы немесе кәдімгі ұлттық нақышта тігілген киімдерді көрсету арқылы жүзеге асыру керек. Бұл әдіс туралы Ы. Алтынсарин былай деген: «Балаға айтып түсіндіргеннен гөрі, қолымен ұстап, көзімен көріп, мұрнымен иіскеп түсіндірген сабақ ұғымды».

Дамыта оқыту технологиясы бойынша бала ойлауын абстрактіден қарапайымға қайта жетелейді. Мысалы: «Алма» сөзін алманы көрсету немесе дәмін татқызу арқылы ұғындыру баланың есте сақтау қабілетін дамытады. Алманың дәмі қандай? Пішіні неге ұқсайды? деген сияқты сұрақтар қойып, баланың жауабын тыңдау керек. Осыдан соң «Формасын таны», «Қайда өседі?» деген дидактикалық ойындарды ойнатуға болады. Осы ойындар арқылы балаларға бұрын үйренген сөздерін қолдана отырып, жемістер туралы өлең оқып беруге болады. Өлеңдегі салыстырма сөздерге (*эпитет, метафора, синоним*) көңіл бөлу керек. Сол сөздерді қайталату арқылы өздеріне салыстырту қажет. Балаларға (ортаңғы топқа) суреттермен және сөздік арқылы «Сен нені жақсы көресің?», «Қайда өседі?» (ересектер тобына) ойынын ойната отырып, жемістер туралы жұмбақтар шештіру баланың ойлау қабілетін дамытуға септігін тигізеді. Оқу іс-әрекет барысында өлеңде аталған жемістердің, күзгі жапырақтардың суретін салғызып немесе қиып жапсырту керек. Мысалы: шие… (қызыл, домалақ, кішкене, ұсақ шар сияқты). Алма… (домалақ, қызыл, сары, тәтті, қышқыл). Жапырақ… (сап-сары, алтындай, жібектей, сары бояудай, т.б.) үйренген сөздерін қосып сөйлем құрай білуге дағдыландыру қажет. Оқу іс-әрекет нәтижесінде балалар: қышқыл, жұмыр, домалақ, сары, алтындай, т.б. сөздерді игереді.

Бұл әдісті – «Жеміс-жидектер», «Ойыншықтар», «Тағамдар» және т.б. тақырыптарда да пайдалануға болады.

Екінші сәбилер тобына тілді меңгерту барысында әр жыл мезгіліне байланысты суреттерді пайдалана отырып, К.Шаяхметовтың «Алтын күз», Ш. Сариевтің «Пейзаж» суреттерін «Бұл қай кезде болады?» деп сұрақ қоя отырып, әңгіме құратуға баулу арқылы бейнелі сөйлеу қабілеттеріне үйретеді. «Кімде не бар?, «Күзде не киеміз?, т.б. ойындар күз маусымында киетін киім атауларына, киім сапасына (қалың, жұқа, жылы, жеңіл), құрамына (мақтадан, теріден, жібектен, жүннен), киімнің бөліктеріне (жеңі, қалтасы, жағасы, желке бауы), т.б сөздерді көре отырып қабылдауына жағдай тудырады.

Сонымен қатар, ересектер тобына Қ.Ыдырысовтың «Аспаз», Ә.Мұсахановтың «Менің анам дәрігер», Ғ.Өкеевтің «Біздің балабақшамыз», Ә.Меңжанованың «Тазалықтың досы» сияқты әндері мен өлеңдерін үйрете отырып, осы өлеңдердегі кәсіби мамандық иелеріне тән сипаттар балаларды

олардың еңбегіне, құрал-жабдықтарына жақындата түседі. Зейнелғабиден Иманбаевтың «Ұйықтар алдында», Әдібай Табылдиевтің «Ата, бізге келіңіз», Мәдіхат Төрежановтың «Әжесін қайсысы жақсы көреді?» атты шығармаларындағы баланың сезіміне әсер ететін жолдар балалардың есінде тез сақталады.

Сондықтан, әр тақырыпқа сәйкес өлеңді, ұйқасты мәтіндерді бой сергіту, фонетикалық тіл жаттықтыру мақсатында қолдану қазақ тілінің балаларға лирикалық әуезді үлгілерін қабылдатуға өз әсерін тигізеді.

Тіл мамандарының пікірінше, сөздерді тақырып жағынан дұрыс ұйымдастырып беру − сөздерді топ бойынша тез еске сақтауға үйрететінін, олардың бір-бірімен ұқсастығын байқатытынын және жағдаяттарға қарай іштей оларды жақсы сезіп, еске түсіріп сөйлеу дағдыларына қоса бастайтындығын айтады.

Екіншіден, сөздерді грамматикалық белгілеріне қарай топтату өте тиімді. Сондықтан балаларға (ересектер тобына) «Кім?» деген сұраққа жауап беретін сөздерді атаңдар, «Не?» деген сұраққа қандай сөздермен жауап бересіңдер? «Кімдер?», «Нелер?» деген сұрақтарды қандай жағдайда қоямыз? деген сауалдар арқылы сын есімді, сан есімді, етістікті біртіндеп меңгерту жүргізіледі.

Үшіншіден, сөздерді туыстық қатысына қарай топтауға үйрету. Мысалы, жалпы атауы мен жекелей аталымдарды жіктеп атау. «Отбасы» − жалпы аталым, ал жеке аталым − ата, әже, әке, бала, қарындас, аға, іні, сіңілі.

Төртіншіден, төрт-түлік малдың, жан-жануарлардың төлдерінің атаулары, құс атаулары, т.б. Сонымен қатар, сөздерді шығу тегіне қарай топтауға үйретуге назар аудару керек. Мысалы: дәрі, дәрігер, дәріхана; ас, аспаз, асхана, т.б.

Сөйлеу тілі мен сөздік қоры молая бастаған сайын, бала айналадағы адамдармен, өзі қатарлас балалармен белсенді қарым-қатынас жасайды. Өмірде кездесетін түрлі іс-әрекет жайын білуге құмартады. Өзі түсінген түрлі жайттар туралы әңгімелейтін болады. Балалар әдебиетінің көрнекті өкілі, орыс жазушысы К.Чуковский 5-6 жас шамасындағы баланың сөз қолдану ерекшелігін терең зерттеп, оларды «данышпан лингвистер» деп атаған.

Тілді үйретудегі мақсаттарды жүзеге асыруда бірнеше міндеттер қойылады:

- мәдениет нышандарын қалыптастыру (амандасу, сәлемдесу)
- тірек сызбалар бойынша сөйлемдер құрастыра білу;
- ойын арқылы сөздік қорды молайту;
- сөздік қорды монолог, диалог арқылы нығайту;
- мемлекеттік тілде еркін сөйлеуге дағдыландыру;
- ұлтымыздың салт-дәстүрлерінің элементтерін ұғындыру.

Демек, балаға тек қана тіл үйретіліп қана қоймай, сол тілді тұтынушы халықтың мәдениеті, салт-дәстүрлері, тарихы мен рухани құндылықтары жайлы мәлімет бере отырып, сол халықты таныту болып табылады. Педагог мамандардың мақсаты қазақ тілін балаға ауызекі қатысым құралы ретінде ғана үйретіп қоймай, мемлекеттік тілде еркін ойын жеткізе алатын, пікірталасқа түсе алатын, танымы кең тұлға ретінде қалыптастыру.

Бағдарлама бойынша үлгілік тақырыптық жоспар

Екінші сәбилер тобы (3-4 жас)

№	Тақырыптары	Мақсаты	Негізгі меңгеретін сөздері	Сағат саны
1	Балабақша	Балабақша жайлы жаңа сөздермен таныстыру, сөздік қорларын молайту	тәрбиеші, күтуші, аспаз	1
2	Отбасы	Отбасы ұғымымен таныстыру, өз отбасылары туралы қазақ тілінде айта білуге үйрету	ана, әке, ата, әже	1
3	Ойыншықтар	Ойыншық атауларын қазақ тілінде айтқызу, оларды көрсету арқылы есте сақтау қабілеттерін дамыту	қуыршақ, қонжық, мәшине	1
4	Күз мезгілі	Жаңа сөздермен таныстыру арқылы дыбыстарды дұрыс айта білуге үйрету, сөздік қорларын байыту	жапырақтар, ағаштар, сарғаяды	1
5	Көкөністер	Күз мезгілі туралы әңгімелеу, көкөніс атауларымен таныстыру	қияр, пияз және т.б.	1
6	Жемістер	Балаларға жеміс атауларын қазақша үйрету арқылы қызығушылықтарын арттыру	алма, алмұрт және т.б.	1
7	Қыс мезгілі	Балаларға қыс мезгілі жайлы әңгімелеу, қысқа өлең шумақтары арқылы есте сақтау қабілеттерін арттыру	қар, аяз, ақша қар	1
8	Жаңа жыл	Жаңа сөздер арқылы сөздік қорларын дамыту, сөздерді дұрыс айтуға дағдыландыру	жаңа жыл, аяз ата, ақшақар	1
9	Үй жануарлары	Үй жануарларының атауларын айтқызу арқылы қазақ тіліне тән дыбыстардың дыбысталуын үйрету	ит, мысық, жылқы, сиыр, қой, ешкі	1
10	Суретпен жұмыс	Әртүрлі суреттер көрсету арқылы, оларды айта білуге, өз ойларын еркін жеткізе білуге үйрету	қарындаш, бояу, қағаз	1
11	Үй құстары	Үй құстарының атауларын үйрету арқылы жаңа сөздерді меңгерту, есте сақтау қабілеттерін арттыру	тауық, қаз, үйрек	1
12	Дала құстары	Үй құстары мен дала құстарының атауларын ажырата білуге үйрету	торғай, сауысқан, қарға	1
13	Көктем	Көктем мезгілі туралы әңгімелей білуге, сөздерді дұрыс қолдануға, өз ойларын еркін айта білуге үйрету	қар еріді, күн жылынды	1
14	Наурыз мейрамы	Наурыз мейрамы туралы әңгімелеу, есте сақтау қабілеттерін дамыту	наурыз, наурыз көже, бидай, тары	1
15	Менің Астанам	Астана жайлы әңгімелеу арқылы елін, Отанын сүюге тәрбиелеу	бас қала, ғимарат, көше	1
16	Өзі жайлы әңгіме	Өздері жайлы әңгімелей білуге, өз ойларын еркін жеткізуге үйрету	мен, менің, біз, біздің	1

17	Санамақтар	Санамақтарды жатқа айта білуге үйрету арқылы есте сақтау қабілеттерін арттыру	бір, екі, үш, төрт, бес Кері санау	1
18	Өткенді қайталау	Өткен тақырыптарды еске түсіре отырып өз ойын еркін жеткізе білуге үйрету		1
Барлығы: 18 сағат				

Ортаңғы топ (4 жастан 5 жасқа дейін)

№	Тақырыптары	Мақсаты	Негізгі меңгеретін сөздері	Сағат саны
1	Балабақшада	Жаңа сөздермен таныстыру арқылы сөздік қорларын молайту, есте сақтау қабілеттерін арттыру	тәрбиеші, күтуші, әдіскер, аспаз, меңгеруші	1
2	Менің отбасым	Өз отбасылары туралы әңгімелей білуге үйрету	ана, әке, ата, әже, іні, аға, әпке, қарындас	1
3	Менің ойыншығым	Қазақ тіліне тән дыбыстарды ажырата білуге үйрету	қуыршақ, қонжық, мәшине, жұмсақ ойыншықтар, аю	1
4	Алтын күз	Күз мезгілі туралы әңгімелей отырып, түстерді ажырата білуге үйрету	жапырақтар, ағаштар, сарғаяды, жаңбыр, жел	1
5	Киімдер	Күнделікті киетін киімдерін атай білуге, ажырата білуге үйрету	аяқ киім, бас киім, көйлек, шалбар, тон, қолғап	1
6	Дене мүшелері	Жаңа сөздерді меңгерте отырып, дене мүшелерін атай білуге дағдыландыру	бас, көз, құлақ, мұрын, ауыз, бет, қол, аяқ	1
7	Менің Отаным – Қазақстан	Туған елін, жерін, Отанын сүюге тәрбиелеу	Туған жер, Отан, табиғат	1
8	Қыс мезгілі	Жыл мезгілдерін суреттей отырып, қыс мезгілінің ерекшеліктерін айтуға, табиғатты қорғауға тәрбиелеу	Қар жауды, күн суық, аяз, қалың киім	1
9	Жаңа жыл	Жаңа сөздерді меңгерте отырып, тілге деген қызығушылықтарын арттыру	жаңа жыл, аяз ата, ақша қар, сыйлықтар	1
10	Суретпен жұмыс	Суреттер көмегімен сұрақтарға жауап бере білуге, өз ойларын еркін жеткізе білуге үйрету	қарындаш, бояу, қағаз, қалам	1
11	Азық-түлік	Күнделікті тұрмыста пайдаланатын азық-түлік атауларын қазақша атауға дағдыландыру	Нан, май, ет, сүт, айран, шырын, қант	1
12	Тағамдар	Дұрыс тамақтанудың адам ағзасы үшін пайдасын түсіндіру	Ыстық тамақтар, сорпа, тұшпара	1

13	Көктем келді	Көктем мезгіліндегі ерекшеліктерді ажырата білуге, табиғатты сүюге тәрбиелеу	Күн жылынды, жер көгерді, ағаштар бүршік жарды	1
14	Наурыз мейрамы	Наурыз мейрамы туралы әңгімелей отырып, сөздік қорларын, тілдерін дамыту	наурыз, наурыз көже, бидай, тары	1
15	Менің аулам	Өз аулалары туралы әңгімелей білуге, сұрақтарға жауап бере білуге үйрету	Аула, балалар, доп, алтыбақан, турник	1
16	Санамақтар	Қуырмаш өлеңін үйрету арқылы қазақша санай білуге дағдыландыру	Бір, екі, үш, төрт, бес, алты, жеті, сегіз, тоғыз, он Кері санау	1
17	Үй жануарлары	Үй жануарларын, олардың төлдерін қазақша атай білуге үйрету	Сиыр, бұзау, ешкі, қой, қозы	1
18	Қайталау	Өткен тақырыптарды еске түсіру, өз ойларын еркін жеткізе білуге дағдыландыру		1
Барлығы: 18 сағат				

Ересектер тобы (6 жас)

№	Тақырыптары	Мақсаты	Негізгі меңгеретін сөздері	Сағат саны
1	Менің балабақшам. Балабақша бөлмелері	Сөздік қорларын дамыту, байланыстырып сөйлеуге дағдыландыру	тәрбиеші, күтуші, жаттығу жұмыстары, бөлме, жұмыс бөлмесі	2
2	Отбасы мүшелері. Менің отбасым	Өз отбасылары туралы әңгімелей білуге және сұрақтарға жауап бере білуге үйрету	ана, әке, ата, әже, іні, аға, әпке, қарындас, туысқан	2
3	Біздің ойыншықтары-мыз. Менің ойыншығым	Қазақ тіліне тән дыбыстарды ажырата білуге үйрету, ұқыптылыққа тәрбиелеу	қуыршақ, қонжық, мәшине, жұмсақ ойыншықтар, аю	2
4	Алтын күз. Көкөністер	Күз мезгілі туралы әңгімелей отырып, өз ойларын еркін жеткізе білуге үйрету	жапырақтар, ағаштар, сарғаяды, жаңбыр, жел	2
5	Үй жануарлары. Жайлауда	Қазақ халқы үшін төрт түліктің маңыздылығы туралы мағлұмат бере отырып, мақал-мәтелдер, жұмбақтар арқылы тілдерін жаттықтыру	Сиыр, жылқы, қой, ешкі, жайлауда, мал бағады, бақташы, малшы, шопан	2
6	Жеміс-жидектер	Жаңа сөздерді меңгерте отырып, жеміс-жидектерді атай білуге дағдыландыру	Алма, алмұрт, жүзім, анар, бүлдірген, қарақат	2
7	Менің – Отаным! Мемлекеттік рәміздер	Туған елін, жерін құрметтеуге, мемлекеттік рәміздерді қадірлеуге тәрбиелеу	Туған жер, Отан, ту, елтаңба, әнұран, көгілдір, шаңырақ, уық, қанатты пырақ	2

8	Қазақтың ұлттық ойындары	Ұлттық ойындарды ойнату арқыыл ойлау, есте сақтау қабілеттерін дамыту, топпен жұмыс істеуге жұмылдыру, ауызекі сөйлеуге дағдыландыру	Алтыбақан, қыз қуу, тоғызқұмалақ, тақия тастамақ, бәйге	2
9	Ертегілер елінде	Қазақ ертегілерін басқа халық ертегілерімен салыстыру арқылы тілге деген қызығушылықтарын арттыру	Ер Төстік, Саққұлақ, Таусағар, Көлтауысар, жезтырнақ, қу түлкі, т.б.	2
10	Жаңылтпаштар	Жаңылтпаштарды үйрету арқылы тілдерін дамыту, тіл мәдениетін жетілдіру	Жаңылтпаш, тілді үйрету, жаңылдыру	2
11	Аңдар. Орманға саяхат	Қазақ тіліне тән дыбыстарды дұрыс айта білуге дағдыландыру, жан-жануарларды, табиғатты қорғауға тәрбиелеу	Аю, қасқыр, түлкі, қоян, ну орман, құстардың дауысы	2
12	Байтақ дала. Суреттеме жұмбақтар	Сөздік қорларын, сөйлеу стилін қалыптастыру	Байтақ, кең, үлкен, табиғат, тау, су, аспан, орман, тоғай	2
13	Қазақстан - тәуелсіз мемлекет. Қазақстан қалалары	Отанына, Туған еліне деген патриоттық сезімдерін қалыптастыру	Егеменді, тәуелсіз, дамушы елдер, Астана, Алматы, Семей, Талдықорған, Қарағанды т.б.	2
14	Қысқы табиғат. Қыс қызығы	Жыл мезгілдерін суреттей отырып, қыс мезгілдерінің ерекшеліктерін айтуға, табиғатты сүюге тәрбиелеу	Қыс, аяз, мұз, суық, сырғанақ, шаңғы, шана	2
15	Күн тәртібім. Оқып білім аламыз	Күн тәртібі, балабақшадағы сабақтары, үйренгені, білгені туралы әңгімелей білуге дағдыландыру	Таңертең, ерте, жуынамын, жаттығу жасаймын, киінемін, балабақшаға барамын	2
16	Ойыншықтар дүкені. Қуыршақ театры	Сөздік қорларын молайту, байланыстыра сөйлей білуге дағдыландыру	Қуыршақ, пойыз, паравоз, түрлі түсті ойыншықтар	2
17	Жаңа жыл. Суретпен жұмыс	Жаңа жыл туралы әңгімелей білуге, суреттер көмегімен сұрақтарға жауап бере білуге, өз ойларын еркін жеткізе білуге үйрету	Аяз ата, ақшақар, сыйлықтар, тарту етті, әдемі, өте қызықты	2
18	Қазақ батырлары. Ерлігің естен кетпес	Қазақ батырларының ерлігімен, батырлығымен таныстыру арқылы ерлікке, ержүректікке тәрбиелеу	батыр, ер, жау, соғыс, ерлік көрсетті	2
19	Ғарышкерім – намыскерім. Мен – ұшқыш боламын!	Қазақ ғарышкерлерімен таныстыру арқылы ой-өрісін, қиялын дамыту	тұңғыш ғарышкер, ғарыш кемесі, ғарыш, т.б.	2

20	Салауатты өмір салты. Шынығамыз, шымыр боламыз!	Денсаулықтың пайдасы туралы әңгімелей отырып тазалыққа, ұқыптылыққа тәрбиелеу	Денсаулық, жүгіру, шынығу, таза ауада демалу	2
21	Азық-түлік. Дүкенде	Азық-түліктерді қазақаша атауға дағдыландыру	Айран, сүт, қант, кәмпит, нан, май, сатып алды, сатушы, ақша, тиын	2
22	Тағамдар. Қазақтың ұлттық тағамдары	Ұлттық тағамдармен таныстыра отырып сөздік қорларын, сөйлеу дағдыларын қалыптастыру	Асылған ет, қазы, қарта, қымыз, шұбат	2
23	Ұлттық киімдер. Ұлттық киімдердің ерекшелігі	Қазақтың салт-дәстүрлерін, ұлттық құндылықтарын құрметтей білуге тәрбиелеу	Сәукеле, бөрік, кимешек, шапан, ішік, тымақ, тақия	2
24	Дене мүшелері. Тазалық - денсаулық кепілі	Сөйлеу қабілеті мен танымдық деңгейлерін арттыру, дұрыс сөйлем құра білуге дағдыландыру	Бас, қол, аяқ, ауыз, көз, мұрын, құлақ, жуыну, шомылу, тісті тазалау	2
25	Қош келдің көктем! Суретпен жұмыс	көктемгі табиғатпен таныстыру арқылы шығармашылық ойлау қабілеттерін арттыру және ішкі сезімдерін суреттер арқылы дамыту	Күн жылынды, қар еріді, жер көгере бастады, ағаштар бүршік жарды, т.б.	2
26	Армысың, әз-Наурыз!	Наурыз айының ерекшелігі туралы, бұл айдағы мерекелер туралы әңгімелей отырып сөздік қорларын дамыту, тілдік дағдыларын қалыптастыру	Наурыз айы, күн мен түн теңеседі, жаңа жыл, наурыз көже, т.б.	2
27	Жаттығу жанның тынысы. Ойнаймыз да, ойлаймыз!	Бой сергіту барысында қимыл-қозғалыстарын өлең жолдары арқылы айтқыза отырып тілдерін дамыту	Өлеңдер, тақпақтар, жаттау, тілді жаттықтыру, бой сергіту, т.б.	2
28	Санамақтар. Бала тілі – бал	Қуырмаш өлеңін үйрете отырып достыққа, адамгершілікке тәрбиелеу	Қуыр, қуыр, қуырмаш, қолыңды аш, бас бармақ, балаң үйрек, ортаңғы терек, шылдыр шүмек, кішкентай бөбек	2
29	Көрікті көктем. Құстар біздің досымыз	Табиғатты қорғауға, құстарды аялауға үйрету	Табиғатты қорғау, аялау, құстарды қорғау, жыл құстары	2
30	Ән көңілдің ажары	Қазақ халқының ән-күйлерін бойларына сіңіру арқылы өнерге деген қызығушылықтарын арттыру	Ән, күй, халық әндері, т.б.	2
31	Қазақтың ұлттық аспаптары	Әр аспаптың шығу тарихы, жасалу ерекшелігі туралы түсіндіру, есте сақтау қабілеттерін дамыту	Домбыра, жетіген, сазсырнай, қобыз, қылқобыз	2

32	Табиғатты аялайық. Менің аулам	Табиғаттағы жанды-жансыз заттарға қамқорлық жасауға баулу, өз аулалары туралы әңгімелей білуге дағдыландыру	Аулада ойнаймыз, серуендейміз, қыдырамыз, т.б.	2
33	Алақай, жаз келді! Суретпен жұмыс	Жаз мезгілі туралы әңгімелеу, тілге деген қызығушылықтарын арттыру	Күн ыстық, өзенге шомыламыз, бассейнге барамын, саябақ, демаламыз, теңіз жағалауы	2
34	Әріптер әлемі. Біз мектепке барамыз	Білім-білік дағдыларын дамыту, өз ойларын еркін жеткізе білуге үйрету	Әріп, дыбыс, жазылуы, айтылуы, санаймыз	2
35	Біз қазақша сөйлейміз. Қош бол, сүйікті балабақшам!	Өз ойларын еркін жеткізе білуге дағдыландыру	өлеңдер жаттау, ертегіні әңгімелеу, мақал-мәтелдер, жаңылтпаштар, жұмбақтар	2
36	Диагностика. Қайталау	Жыл бойы өткенді қайталау, баланың тілді меңгеру деңгейін қорытындылау		2
Барлығы: 72сағат				

Күтілетін нәтиже

Екінші сәбилер тобы:

- екінші сәбилер тобындағы балаларға қарапайым сөздерді меңгерту арқылы сөйлеу тілінің грамматикалық құрылымын қалыптастыру;
- күнделікті тұрмыста айналадағы заттардың атын қазақша атауға, бір бірімен мемлекеттік тілде сөйлеуге және ересектердің түрлі сұрақтарына жауап беруге дағдыландыру.

Ортаңғы топ:

- ортаңғы топ балаларын дыбыстарды дұрыс айтуға дағдыландыру;
- ересектердің көмегімен шағын тақпақтар мен өлеңдерді жатқа айтуға үйрету;
- кейбір өсімдіктердің атауларын, жануарларды және олардың төлдерінің атауларын толық меңгерту.

Ересектер тобы:

- мемлекеттік тілде ойын еркін жеткізе алатын дәрежеге жеткізу;
- оқу іс-әрекет барысында педагогтың көмегімен көркем әдебиет шығармаларынан үзінділерді тыңдауға, мазмұндауға үйрету;
- суреттер бойынша шағын әңгіме құрауға дағдыландыру.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстандық патриотизмнің негізін қалаушы – мемлекеттік тіл. Мемлекеттік тілді құрметтеу және өзге ұлт өкілдерімен қарым-қатынасты нығайту – Қазақстандағы ұлтаралық келісім кепілі. Сондықтан мектепке дейінгі ұйымдарда қазақ тілін үйретуді ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінде қолға ала отырып, баланың ерте жастан тілдік және логикалық дағдыларын дамыту.

Халық байлығының асыл қазынасы – рухани тіл. Сондықтан балабақша табалдырығын аттаған бүлдіршін бойына ерте жастан қазақ тілінің қасиетін сүттей сіңіре білу керек.

Балалар әдебиетінің негізін қалаушы Ыбырай Алтынсарин балаларды тәрбиелеу ісінде ауыз әдебиетінің маңызды орын алатынын айта келіп: «Өмірге қажетті ауызекі сөйлеу дағдыларына жаттықпайынша, қай-қай тілде болса да еркін, жүйелі сөйлеу мүмкін емес», ‒ деген болатын. Мектепке дейінгі педагогиканың теориялық және практикалық мақсаты – ерте жастан баланың ой-өрісін, сана сезімін кеңейте отырып, өмірге қажетті дағдыларға үйрету. Мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту, ауызекі сөйлеуге үйрету, үйренгенін күнделікті өмірде пайдалана білуге жаттықтыруға назар аудару. Баланың айналадағы өмірді танып, білудегі басты жәрдемшісі – тіл болып табылады. Ал тілдің дамуы оның сана-сезімін, ой-өрісінің жетілуіне негіз болады. Сөйлеу тілі мен сөздік қоры молая бастаған сайын бала қоршаған ортамен, балалармен белсенді түрде сөздік қарым-қатынас жасайды. Өмірдегі түрлі іс-әрекет жайын білуге қызығушылығы артады. Өзі түсінген түрлі жайттар туралы әңгімелеуге дағдылана бастайды.

Тіл үйрету барысында әрбір сабақта ойын түрлерін пайдаланған педагог баланың сабаққа зор ынтасымен, жігерімен араласқанын байқайды. Демек дидактикалық ойындар балалардың білімдерін бекітуге, бір-бірімен қарым-қатынасқа түсуге, қазақша сөйлеу үлгілерін еркін қолдануына бағыт береді, ұйымшылдыққа үйретеді. Сондықтан дидактикалық ойындар мектеп жасына дейінгі балалардың тілдерін дамытуда өте маңызды рөл атқарады. Әр сабақта ойынды тиімді пайдалану арқылы сабақтың әсерлілігін, тартымдылығын, белсенділігін, баланың ынтасын байқауға болады.

Педагог мамандардың мақсаты күнделікті сабақ барысында баланың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыратындай ойындарды, тілді үйретудің бірнеше әдіс-тәсілдерін пайдалану арқылы тұрмысқа қажетті сөздерді меңгерте отырып, еркін сөйлеу дағдыларын ойын, тірек сызбалар арқылы қалыптастыру, сөйлеу мәнерін, сөйлеу тілдерін жетілдіру.

Білім берудің алғашқы бастауы мектепке дейінгі ұйымдарда қазақ тілін үйретуді күнделікті тұрмыспен байланыстыра отырып оқыту арқылы, болашақ қоғам иесінің мемлекеттік тілді бала жастан тиянақты меңгеруіне жағдай жасау. Бүлдіршіндердің адамзат игерген білім бұлағынан сусындауы үшін оның балалық әлеміне сай ойын түрлерін өткізе отырып, тілді үйренуіне, халқымыздың бай сөздік қорын игеруіне, танымдық қасиетінің жетілуіне басты назар аудару.

Қорытындылай келе, мұғалім тілді үйрету бағытындағы іс-әрекетін баланың қызығушылығымен, күнделікті қозғалысымен, ойын әрекетімен,

көңілді ән-биімен ұштастыра отырып, қазақтың бай ауыз әдебиеті арқылы тәлімдік ой-пікірлерін бала санасына жеткізе білу керек. Мектепке дейінгі ұйымдардағы педагогтар балаға ертегі, мақал-мәтел, жаңылтпаш, өлең, ән-күй үйретуді, т.б. жұмыстарды атқару арқылы қазақ тілін үйретуді осы жұмыстармен байланыстыра отырып жүргізу керек.

Көркем шығармаларды тыңдауға бала сәби кезінен-ақ құмартып, қызығады. Қысқа ертегі, өлең оқып берсе, тез жаттап алады. Жаттау арқылы оның тілі жетіледі. Әдеби кейіпкерлердің жақсы ісіне сүйсінеді, жаманынан жиренеді – бойын қорқыныш билейді. Сәбилерде жақсы және жаман іс-әрекет жөнінде түсінік пайда болады. Сөйлеу тілі жетіле түседі. Ал тілінің дамуы – баланың бойында қабылдау, есті білу сияқты психологиялық процестердің бірте-бірте қалыптасуына негіз болады. Бағдарламада мектеп жасына дейінгі балаларға оқып беретін шығармалар ауыз әдебиеті нұсқаларынан, классик жазушылардың шығармаларынан, қазақ жазушыларының балаларға арналған шығармаларынан баланың жас ерекшелігіне сәйкес алынды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.

2. Абтикалыков Н.Б. Педагогикалық пәндерді оқытуда инновациялық технологияларды пайдалану., Қызылорда, 2012 жыл.

3. Бақраденова А.Б. Мектеп жасына дейінгі балалардың ауызша сөйлеу тілін дамыту. Оқу-әдістемелік құрал. – Павлодар: ПМПИ баспасы, 2012. - 153 б.

4. Бұзаубақова К.Ж. Жаңа педагогикалық технология. Оқулық. Тараз.ТарМУ.2003.

5. Ерте жастағы (1 жастан бастап 3 жасқа дейінгі) балаларды тәрбиелеу мен оқытуға арналған «Алғашқы қадам» бағдарламасы. - Астана, 2010. - 88 б.

6. Караев Ж.А. Педагогическая технология обучения.-Алматы: Респ.изд.кабинет, 1999.-55 б.

7. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан Республикасы орта білім жүйесін ақпараттандыру жөніндегі Мемлекеттік бағдарламасы. –Алматы, 1997.

8. Мектепке дейінгі ересек жастағы (5 жастан бастап 6 жасқа дейінгі) балаларды тәрбиелеу мен оқытуға арналған «Біз мектепке барамыз» бағдарламасы - Астана, 2010. - 89б.

9. Оразбаева Ф. Тілдік қатынас пен қатысым әдісінің ғылыми-теориялық негіздері. Пед.ғыл.докт.дис.-Алматы, 1996 – 345 б.

10. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. 2 изд. М. Просвещение, 1991. -312 с.

11. Сағындықов Е. «Қазақтың ұлттық ойындары», Алматы, «Рауан»-1991.

12. Самратова Б.К. Қазақ тілі мұғалімдеріне арналған әдістемелік құрал. Астана, 2011 - 46 бет.

МАЗМҰНЫ

1. Кіріспе...3

2. Бағдарламаның мақсаты мен міндеттері...6

4. Жас ерекшелігі кезеңдері бойынша ҚР ЖМББС сәйкес балаларға мемлекеттік тілді оқытудың бағдарламалық мазмұны..7

5. Қорытынды 29

6. Әдебиеттер тізімі 31